

„TÖBBÉ ÉN APPARÁTUSBAN NEM DOLGOZOM.

FÜGGETLEN ÉRTELMISÉGI AKAROK LENNI!”

SZABARI VERA INTERJÚJA SZÁNTÓ MIKLÓSSAL¹

Szántó Miklós: 1960-ban két feladat várt. Az egyik a Magyarok Világszövetségének a kéthetenként megjelenő színes lapja, a Magyar Hírek, amely annak ellenére jutott csődbe, hogy a főszerkesztője Szakasits Árpád volt, aki volt köztársasági elnök, a Népszava legendás főszerkesztője is, de erre az időre már egy kifáradt ember lett, és a lap, amit vezetett, csődbe jutott, ezért arra gondoltak, hogy vegyem át. A másik a Lenin Intézetbeli munkám volt, amit egy dolgozat zárt a magyar ipari városokról. Várpalota, Komló és Sztálinváros kulturális szociográfiáját csináltam meg interjúkkal anélkül, hogy fogalmam lett volna, mi az, hogy szociológia. Ezt elfogadták évfolyamdolgozatnak, és amikor a Magyar Hírek főszerkesztője lettem, akkor a volt tanszékvezetőm (Szigeti József – szerk.), aki előbb miniszter-helyettes, majd miniszter, aztán a Filozófiai Intézet igazgatója lett, azt a feladatot kapta, hogy szervezzen egy szociológiai részleget. Ő rám gondolt, miután ez a dolgozat megszületett. Behívott magához és fölkért, hogy vállaljam. Elvállaltam. Egy munkatársam volt, Márkus Mária, aki a Filozófiai Intézetben dolgozott, és elkezdtük szervezni a szociológiai részleget. Ez volt a csíra-formája a későbbieknek. 1960-ban, három hónappal az után, hogy a megbízást megkaptam, megtartottuk az első országos szociológiai értekezletet, amelyen mindenki, aki szociológiával a legkisebb mértékben is foglalkozott, jelen volt. Kulcsár Kálmán kezdte, Hegedüs András, Szalai Sándor, mindenki hozzászólt. Én tartottam referátumot arról, hogyan keletkezett az összejövétel. És elindult a szociológiai részleg munkája. Szerveztünk publikációs lehetőséget, a Filozófiai Szemle kapott egy rovatot, aminek én voltam a vezetője, és az szociológiai publikációkat hozott. Lét-rejött az Akadémiai Szociológiai Bizottság, ennek lettem a titkára, és elkezdtem tanulni a szociológiát menet közben. És akikkel együtt dolgoztam: Márkus Mária, Kulcsár Kálmán és Hegedüs András. Úgy fölfejlődött ez a munka, hogy 1963-ra az Akadémia úgy határozott, hogy önálló Szociológiai Kutatócsoportot hoz létre. Először engem kérdeztek, hogy vállalom-e? A munkát, amit csináltam főszerkesztőként a Magyar Híreknél, azt olyan fontosnak találta a vezetés, Kádár, Szirmai és a többiek, hogy úgy döntöttek, nem engednek el. Erdei Ferencnek pedig Hegedüs András volt a jelöltje, és Erdei volt az Akadémia főtítkára. Úgyhogy megbeszéltük hármasban Erdeivel és Hegedüssel, hogy Hegedüs veszi át a kutatócsoport vezetését. Ez annál is inkább fontos volt a vezetésnek, mert demonstrálni akarták, hogy ha a Rákosi-féle csoportból valaki tisztességesen dolgozik, akkor előréviszi. Ez volt Hegedüs, aki ugye miniszterelnök volt 1956-ban. Hegedüssel igen szoros baráti kapcsolatban dolgoztunk. A kutatócsoportban kvázi helyetteseként dolgoztam szerződéssel, mert közben 25 éven keresztül egészen nyugdíjig a Magyar Hírek főszerkesztője voltam. De emellett végig a Szociológiai Kutatócso-

¹ Az interjú a 2009–2011 között zajló 77566 számú, „A 20. század hangja- pilot kutatás” című OTKA kutatás keretében készült 2010-ben Szántó Miklós budapesti otthonában életéről, munkásságáról és a szociológia hazai történetéről. Az itt közölt szöveg a teljes interjú Szabari Vera által megszerkesztett változata, az eredeti felvételt és leíratot a 20. század hangja Archívum és Kutatóműhely őrzi (<http://www.20szazadhangja.hu/szakmatortenet>).

portnak is standard tagja voltam. Egy ideig nem volt például a Tudományos Minősítő Bizottságnak szociológiai részlege. Aki fokozatot szerzett, mint például Hegedüs, az vagy közgazdasági fokozatot kapott, vagy, mint Kulcsár, jogtudományit. A harmadik a filozófiai volt. Az első, aki szociológiai fokozatot kapott, én voltam. Megírtam egy kandidátusi dolgozatot, ez volt az *Életmód, művelődés, szabadidő*. Én voltam az életmódos, kultúrával, művelődéssel, életmóddal foglalkoztam az intézeten belül. (...)

Erdei volt lényegében a magyar szociológia újjáteremtője. Az, hogy kutatócsoportot kell csinálni, hogy ebből intézet lett, az Erdeinek köszönhető. Erdei volt a Szociológiai Bizottság elnöke, Molnár Eriktől vette át ezt a posztot. Molnár Erik kitűnő történész volt, ő volt Huszár Tibor főnöke. És azt a bizonyos első országos értekezletet, amit összehívtunk, azt Molnár Erik vezette, ő tartotta a bevezetőt és az összefoglalót. Molnár Erik rendkívül okos ember volt, nagyon képzett. Azon az állásponton volt, hogy a marxizmusnak van szociológiája, s úgy hívják, hogy történelmi materializmus. Ami gyakorlatilag azt is jelentette, hogy mint külön szaktudomány legfeljebb felvételeket készítsen, de intézményesíteni nem kell. Ő képviselte az ideológiai ellentétet, de iszonyú sok volt a munkája. Ő volt az Interparlamentáris Unió magyar tagja, a Történettudományi Intézet igazgatója, tanszékvezető, amellett képviselő, így teljesen ránk bízta a dolgot. Tehát képviselt egy álláspontot, de nem harcolt érte. Mi pedig szaktudományt akartunk Hegedüssel, és ebben Kulcsárral is teljesen egyetértettünk. Erdei pedig ezt a legmesszebbmenőkig támogatta. Erdei a maga részéről, amit én borzasztóan sajnálok, túlvállalta magát, és ezért aktív szociológiai kutatómunkára nem vállalkozott már. A nagy álma, célkitűzése tulajdonképpen a Magyar Szövetkezeti Mozgalom megteremtése volt. A magyar falu fölemelése egy szövetkezeti mozgalom által. (...) Mint a Szociológiai Bizottság elnöke, ameddig élt, kiterjesztette a védelmét a szociológiára és ezt a vezetés is tisztelte. Erdei nélkül a szociológiát megfojtotta volna a dogmatikus szárny.

Szabari Vera: Szigeti József hogyan viszonyult a szociológiához? Hogyan viszonyult ahhoz, hogy az intézeten belül létrehoznak egy részleget?

SZM: Szigeti volt a Filozófiai Intézet igazgatója. Ő kapta a feladatot, hogy szociológiai részleget kell létrehozni.

SZV: Ezt kitől kapta?

SZM: A Kádár-rendszer elszigetelt volt a világban. Tüntetések voltak mindenfelé a nagykövetségek körül. E teljes elszigeteltségben egyszer csak a Nemzetközi Szociológiai Világszervezet meghívója érkezett Magyarországra. A vezetés úgy döntött, hogy ezen részt kell venni. A kongresszuson két küldött vett részt. Molnár Erik, és Friss Istvánnak kellett volna menni, aki a IX. Osztály vezetője, vagy egyik vezetője volt akkor, de neki valamit elő kellett készíteni, és egy Fukász György nevű fiatalembert küldtek ki, akinek nem volt semmi köze a szociológiához, történelmi materializmust oktatott. Molnár Erik kiment és beválasztották egy vezető testületbe és azzal jött vissza, hogy most már benne vagyunk egy nemzetközi szociológiai szervezetben, de szociológia nincs! Úgyhogy meg kell szervezni utólag legalább egy szociológiai részleget. Tehát először voltunk a világszervezet tagjai, és csak aztán lett szociológiai részleg. Szigeti volt a Filozófiai Intézet igazgatója, ő volt a tanszékvezető a Lenin Intézetben, ismert engem, mert ő kapta kézhez a dolgozatomat. Ezért engem hívott be és megkért, hogy vállaljam el a szociológiai részleg vezetését. Azt mondhatom, hogy a gombhoz készült a kabát.

SZV: Említette, hogy a '60-as évek a tanulás időszaka volt. Miből és kitől lehetett tanulni a szociológiát?

SZM: Akkor ismerkedtem meg közelebbről Szalai Sándorral, aki nagyon képzett szociológus volt, ő ajánlott könyveket. Például Duvergernek a szociológiáról szóló könyvét, amit lefordítottuk magyarra.² A Duverger könyvből tanultunk, és amit Szalai ajánlott irodalmat, azt vettük át. Tulajdonképpen egy önképzés volt. Hegedüs együtt dolgozott Márkus Máriával. Hegedüs, akit az emigrációból '58-ban engedtek haza, a Közgazdaságtudományi Intézetbe került, ott bérezési kérdésekkel, üzemi problémákkal foglalkozott. Összekerült Márkus Máriával és közösen végeztek felvételeket, így kerültünk mi össze Hegedüssel. Tehát akkor már hárman voltunk és együtt dolgoztunk Kulcsárral. '61-ben például Hegedüst és engem az Akadémia kiküldött a Szovjetunióba, hogy nézzük meg az ő konkrét szociológiai vizsgálataikat. Kiderült, hogy tulajdonképpen ott nincs semmi. Lenin-grádban volt egy Harcsev³ nevű szociológus, aki családszociológiával foglalkozott és egy szabadidővel foglalkozó szibériai hely. Más nem volt. Amit mi találtunk, az reménytelen volt. Hegedüssel két hétig kutattunk. A második héten azonban óriási szerencsénk volt. Teljesen véletlenül, szinte bejelentés nélkül megérkezett Adam Scharpf vezetésével egy lengyel szociológuscsoport. Ennek tagja volt Zygmunt Bauman is. Mi részt vettünk a szovjet és lengyel szociológusok beszélgetésein, és rájöttünk arra, hogy szociológia Lengyelországban van. Külön is találkoztunk a lengyel csoporttal, Scharpffal beszélgettünk és ő meghívott bennünket Lengyelországba. Úgyhogy 1963-ban kiment egy akadémiai küldöttség Lengyelországba: Hegedüs, Márkus Mária, Kulcsár, meg én. Akkor ismerkedtünk meg közlőrl a lengyel szociológiával Krakkóban és Varsóban, és kialakult egy rendkívül szoros kapcsolat a lengyelekkel. Én különösen Baumannel lettem nagyon jóban. Ennek a következménye, hogy megjelent Magyarországon Bauman kötete a szociológiáról.⁴ Tehát az önképzés, az így is ment, hogy hoztuk haza a lengyel szociológiát. Ez alatt a három év alatt egymástól tanultunk és együtt tanultunk. Közöttünk talán a legképzettebb Kulcsár volt, de nagyon zárkózott ember lévén nagyon nehezen adta át a tudását. Kialakult egy olyan furcsa páros, hogy mi Hegedüssel nagyon jóban voltunk, én Kulcsárral is nagyon jóban voltam, szoros barátságban, volt közös kutatásunk is. Hegedüs és a Kulcsár viszont nem bírták egymást. Úgyhogy ott nem alakult ki semmiféle közeledés, a távolságtartás végig megmaradt, pláne, hogy végül Kulcsár vette át Hegedüstől az intézetet.

SZV: Azt, hogy ki mit kutat, kellett valakivel egyeztetni? Hogy kinek mi volt a kutatási témája, az hogyan dőlt el?

SZM: Világos volt, hogy én szabadidővel foglalkozom, kultúrával és életmóddal, mindig ezt csináltam. Amit a Vasasoknál csináltam, meg amit '45-től csináltam, végig kulturális menedzsermunka volt. Tehát nyilvánvaló volt, hogy szabadidővel foglalkozom. Szabadidővel, kultúrával, életmóddal. Kulcsár jogász volt a Jogtudományi Intézetben, tehát jogszociológiát csinált, Hegedüs és Márkus Mária iparszociológiát csináltak. Tehát tulajdonképpen ez a három volt. Aztán terjedt a híre annak, amit csinálunk. Egyszer kaptam például egy levelet valakitől, Szesztay Andrásnak hívták, a Vízügyi Igazgatóságnál dolgozott és arra kért, hogy mivel ő járja a vidéket és megismerkedett a gátőrökkel, szeretne csinálni a gátőrökről egy szociológiai vizsgálatot. Leül-

2 Duverger M.: Politikai szociológia, 1967 (fordította Andorka Rudolf).

3 Harcsev, A.G.: A marxista családszociológiai kutatás. Korunk 1963/12.

4 Bauman, Z.: Általános szociológia. Budapest: Kossuth Kiadó, 1967.

tünk a Filozófiai Intézetben, megismerkedtünk, kért módszertani tanácsot, megbeszéltük, hogyan kellene egy gátóri szociológiát csinálni. Megcsinálta és lehoztuk a *Filozófiai Szemlében*.⁵ A Tervhivatal akart csinálni egy új ösztöndíj-rendszert, kidolgoztak egyet. Engem bíztak meg velem, hogy készítsek egy vizsgálatot az egyetemeken. Én azonban tele voltam munkával, akkor csináltam az ízlésszociológiai munkát, meg az életmód felvételeket, úgyhogy Szesztayt bíztuk meg. Kivettük egy évre a Vízügyi Intézettől és a felügyeletem mellett Szesztay megcsinálta az egyetemi vizsgálatot. Megjelent a *Szociológiai Kiskönyvtárban*.⁶ Ez olyan jól sikerült, hogy Hegedüs felvette őt a kutatócsoportba. Így került Szesztay a kutatócsoportba. A kutatócsoport emberei a legkülönbébb helyekről kerültek be. A Lukács-tanítványok el voltak tiltva. Heller Ágnes például egy gimnáziumban tanított, de Márkus Györggyel nagyon jó barátok voltak, Márkus Máriával is, és amikor a kutatócsoport megalakult, akkor felvetődött, hogy vegye föl Hegedüs őt a kutatócsoportba. Úgyhogy a filozófus Heller Ágnes átjött a kutatócsoportba és terepen végzett munkát.

Csak mint érdekesség: egyik nap cseng a telefon nálam a szerkesztőségben. Hegedüs van a vonal másik oldalán, és azt mondja, hogy „van egy probléma, amit meg kéne beszélünk. Föl tudnál jönni hozzám?” Fölmentem és mondta, hogy a pártközpont titkára, Szirmai István fölhívta azzal, hogy a börtönből most szabadult Lőcsei Pál. Arra gondoltak, mi lenne, ha a szociológiai kutatócsoportba kerülne. Hegedüs azt kérdezte tőlem, hogy mint újságíró ismerem-e Lőcseit? Véletlenül együtt voltunk egy évig iskolán és az én tankörömbe tartozott 1949-től '50-ig, tehát közletről ismertem. Mondtam Hegedüsnek, hogy feltétlen föl kell venni, egy rendkívül okos ember, nagyon nehéz ember, de egészen kiváló agy. Még egy státuszt is kaptunk. Amikor aztán kialakultak az ellentétek a dogmatikusokkal, akkor az egyik vád az volt, hogy rossz a kutatócsoport összetétele (*nevet*). Veszélyes emberek, Lukács-tanítvány, Nagy Imre embere dolgozik ott, és ez veszélyessé teszi az egész helyzetet. Tehát a kutatócsoportot úgy támogatták, hogy végül hozzájárultak, hogy ott dolgozzon Heller, még ők ajánlották Lőcseit, aztán később ez egy vádpont lett. Nem volt egy húsvéti vagy pünködsi gyönyörűség. Mert egy nyomás alatt lévő politikai térben dolgozott végig a kutatócsoport. Folyton rajtunk volt a gyanú, hogy a rendszer ellenzéke vagyunk. A reform elkötelezett támogatói voltunk. Szemben álltunk mindenkivel, aki reformellenes volt. A dogmatikusok nem akarták a reformot, így ez nagy harcot jelentett állandóan. [...]

Amikor botrányok következtében a Szociológiai Kutatócsoport vezetése ellehetetlenült, Hegedüst leváltották. Egyébként a Filozófiai Intézet igazgatóját is leváltották. Egyet jobbról, egyet balról. A Filozófiai Intézet igazgatóját baloldali elhajlás miatt, Hegedüst jobboldali elhajlás miatt váltották le. És akkor megint felmerült, hogy az intézet vezetését vegyem át. Ugyanaz játszódott le, mint '63-ban. A vezetés közölte, hogy nem engednek el, maradnom kell és felkértek, javasoljak valakit. Kulcsár Kálmánt javasoltam, elfogadták. Volt egy mentora, az Akadémia alelnöke, Szabó Imre, a IX. Osztály vezetője, úgyhogy Kulcsár átvette a kutatócsoport vezetését. Még két évig volt kutatócsoport és '70-ben intézet lett. Én mellette maradtam és csináltam tovább az intézetben ugyanazt, amit a kutatócsoportban. Életmóddal foglalkoztam és volt egy sor csodálatos feladat, mint az ízlésszociológiai kutatás, amelyikre komoly támogatást kaptunk, és egészen egy reprezentatív felvétel küszöbéig jutottunk. Azonban a '68-as nagy botrány közbeszólt. Amikor Hegedüs Franciaországban volt a '68-as diákmozgalom kellős közepén egy tanulmányúton, akkor a pártvezetés napirendre tűzte a Szociológiai Kutató-

5 Szesztay A.: Egy üzemszociológiai vizsgálat módszertani tapasztalatai. *Filozófiai Szemle* 1962/2.

6 Szesztay A.: *Az egyetem után...* (Szociológiai tanulmányok) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970.

csoport helyzetéről készült jelentést. Az asztalon a Társadalomtudományi Intézet ellenjelentése feküdt, azzal a váddal, hogy itt egy polgári szociológiát művelő revizionista jobboldali társaság van. Hegedüs arra kért onnan Franciaországból, hogy 1) készítsem el a jelentést, az intézetét, 2) ezen a döntő megbeszélésen képviseljem a kutatócsoportot. Erdeivel ültünk a vádlottak padján, megvédtük a kutatócsoportot. Ez '68 tavaszán volt. Döntetlenül végződött a nagy csata, viszont a megbeszélést vezető Aczél György, aki egyébként az ízlésszociológiai kutatást nagyon támogatta és időnként beszámolókat kért róla, ebben a helyzetben azonban, amikor ő volt a felelős azért, hogy döntsön, búcsúzóul közölte: „Miklós, nem kapsz egy fillért se.” A történetet megírtam a *Társadalomkutatásban*, a címe *Egy kudarc anatómiája*.⁷ Megjelent, olvasható, nem érdemes belemenni. A lényeg, hogy folytattam a munkámat. Most már nem ízlésszociológiát csináltam, hanem életmódkutatást. (...)

SZV: Miután leváltották Hegedüst az intézet éléről, változott a helyzet Kulcsár alatt?

SZM: A kutatócsoport egy fantasztikus alakulat volt. Hegedüs hagyott mindenkit dolgozni. Mind rendkívül elkötelezett emberek voltak, akik nem ismerték a lógást. Képezték magukat, tanulták a szakmát és dolgoztak látástól vakulásig. Nem kellett őket hajtani. Az intézet vagy kutatócsoport élete abból állt, hogy amikor valaki elkészült valamivel, akkor letette az asztalra és akkor megvitattuk. (...) Teljesen szabad munka folyt. Nem voltak osztályok, nem voltak részlegek, szinte szervezetlen volt. Mindenkinek megvolt a témája. Akinek valami problémája volt, szólt a másoknak, hogy gyere, üljünk le, itt van egy gondom, beszéljük meg. Rendkívül szoros baráti, munkatársi viszony alakult ki, amelyik máig eltart, az életünket végigkísérte. Most is, Losonczi Ágival, H. Sas Judittal, Ferge Zsuzsával, Rozgonyi Tamással, Szelényi Ivánnal, ma is naponta váltunk üzenetet. Egy rendkívüli helyzet ez, ha ismeri Losonczit, Fergét, akkor tudnia kell, hogy egészen kiváló agyak. Szelényiről nem is beszélve, szóval kitűnő erők. Ezek spontán együttműködése valami szédületesen jó volt. Kulcsár jövelete, az egy teljesen új helyzetet jelentett. Kulcsár szervezetet csinált, intézményt osztályokkal, részlegekkel, beszámolókkal, kemény feltételekkel. A társaság nem szívesen fogadta Kulcsárt. Az intézet érdeke az volt, hogy fogadjuk el és mindenki csinálja tovább a maga témáját, az intézményi, szervezeti fölépítést elfogadva. Ez sikerült és egy nagyon eredményes korszak jött, amelyben virágoztak az emberek, és bár sohasem szerették a fegyelmet, elfogadták a szabályokat. Ez a változás ment végbe addig, ameddig Kulcsár aztán az Akadémia főtitkár-helyettese lett és Cseh-Szombathy vette át tőle az intézetet.

SZV: Említette, hogy volt egy retorzió '68 tavaszán, ami miatt Ön nem kapott támogatást végül az egyik kutatására, és ehhez Aczélnek köze volt. Aczél hogyan viszonyult a szociológiához?

SZM: Ő volt az ideológiai főnök. Hozzá tartozott a tudomány, a művészet és szívügye volt a társadalomtudomány. Volt affinitása a filozófiához, a szociológiához és a politológiához. Szorosan magához kötött egy agytrösztöt. Ebbe az agytrösztben olyanok voltak, mint Huszár Tibor, Vitányi Iván, Pataki Ferenc. Tehát a filológus Pataki, a Népművelési Intézet igazgatója, Vitányi, a tanszékvezető, Huszár, és olyanok, mint Kolosi Tamás. Aczélnek megvoltak a sajátos módszerei, mindenről tudni akart és mindenről tudott is. És nem választott rosszul, mert nagyon jó fejnek kellett lenni, hogy valaki az Aczél-körhöz tartozzon. Aczél egy házban lakott Heller Ágival és Fehér Ferencsel. Aczél beteg ember volt, aki nem tudott aludni, két órát aludt egy nap. Előfordult, hogy éjjel

⁷ Szántó M: Egy kudarc anatómiája ("A művészi közízlés és az életmód" című kutatás sorsa 1963–1968 között). *Társadalomkutatás* 2004/1, 103–116.

egy órákor becsöngetett Hellerékhez, hogy ő beszélgetni akar. Fehér Ferenc is az Aczél-féle környezethez tartozott. Huszár és a többiek a Valóságnál a reformpártnak voltak az emberei, akiket a dogmatikusok ellenzékieknek tartottak és Aczél is gyűlölték. Aczél állandó keresztűzben volt, Kádár legközelebbi munkatársa, reformer és a dogmatikusok gyűlöletének célpontja. Neki kellett egy hátvéd. De azért ez nem jelentette azt, hogy nem volt az ideológia parancsnoka, de ezt összeegyeztette ezzel a baráti modorral. Úgyhogy az, hogy tőlem megvonta a támogatást, nem jelentette, hogy többet nem állt szóba velem, hanem azt jelentette, hogy valami problémája volt. Ilyenkor azt mondta, hogy gyere be hozzám, és beszéljünk róla!

Tűzön-vízen keresztülvitte a párt akaratát, amikor satuba fogták Kádárt is, akkor megszervezte a Heller, Hegedüs elleni koncepciót valamit, amelyik állásvesztéssel járt. Szeretném, ha érezné is, nemcsak értené, hogy ez a rendkívül furcsa ország a Szovjet Birodalom része volt. A tábor része volt. És állandóan följelentették az NDK-ból, Lengyelországból, hogy a reformok előbb-utóbb revizionizmusba fognak fordulni. Brezsnyevék két dolgot láttak. Hogy ez egy sikeres valami, látták a mezőgazdaságot, ez egy sikeres ország, tekintélye van nyugat felé, hiszen Kádár Kreiskyvel, Brandttal vagy Thatcher asszonnyal partnerként szót értett. Tehát volt tekintélye nyugaton, ugyanakkor egy veszélyes és gyanús ország. Ez a kettősség, ez rajtunk volt. Ha ezt nem érti, vagy nem érzi az ember, akkor nem ért semmit ebből. A könyvemben megpróbáltam érzékeltetni, hogy pl. egy ideológiai titkári értekezlet után hogyan vitték le az irányvonalat.⁸ Magyar módra hogyan formáltuk át, hogy végül ennek a legvidámabb barakknak megfeleljen. A parancsokat módosítottuk. Nehéz időszak volt. Nem volt ez könnyű. Súlyos.

SZV: Hogyan értelmezhető, hogy a '70-es években létrejött például az ELTE-n a Szociológiai Tanszék, a Szociológia című folyóirat, vagy megalakult a Magyar Szociológiai Társaság?

SZM: Elismerést és elfogadást jelentett. Tíz évig tartott, ameddig a Társaság létrejött. '68-ban vetődött fel egy társaság létrejötte, és csak '78-ban jött létre. A tanszék létrehozása már a kutatócsoport idején, '65-ben fölvetődött és csak a '70-es években került rá sor. Semmi nem ment olajozottan. Ha Hegedüs marad, akkor sose lesz belőle semmi. Kulcsár vezetése alatt bizalmi légkör volt. Akkor megengedték, hogy létrejöjjön a folyóirat. Akkor lehetővé vált, hogy Huszárék létrehozzák a tanszéket. Tehát a vezetés engedélyével és bizalmával, de lépésről-lépésre az ellenállást is leküzdve.

SZV: Milyen volt a kapcsolat a Lakos-féle Társadalomtudományi Intézettel?

SZM: Amikor a kutatócsoport körül összesűrűsödtek a bajok, a Társadalomtudományi Intézet a párt Agit. Prop. Osztályának intézete volt. Egy pártintézmény volt, Lakos vezette. Elhatározták, hogy létrehoznak egy szociológiai csoportot, egy szociológiai osztályt. Ehhez azonban kellett ösztöndíjakat adni, segíteni, összehozni azokat a fiatalokat, akiket a legtehetségesebbnek tartottak. Mulatságos és furcsa, hogy Szelényi például segítette a Lakos-féle szociológiai részleg létrehozását.

SZV: Miért?

SZM: Mert megbízták vele és megkérték. És ezzel egyetértett az intézet. Nem konkurenciát, hanem társat láttunk benne. Minden erőből segítettük, hogy létrejöjjön. És amikor létrejött, Huszárt bízták meg azzal,

⁸ Szántó M.: A magyar szociológia újjászervezése a hatvanas években. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1998.

hogy szervezzen meg egy egyéves tanfolyam az Intézetben. Ott emelkedett ki Kolosi is. Lakoson keresztül, aki meglehetősen balos volt, a dogmatikusoknak egyik ideológusa, azután ez egy kutatócsoport ellenes ellenintézetévé vált, amelyik tulajdonképpen elérte Hegedüs leváltását.

SZV: Hogyan érték el?

SZM: Kellett persze, hogy '68-ban Hegedüs levelet írjon. De a Társadalomtudományi Intézet készített egy anyagot, amelyikben az volt, hogy a Szociológiai Kutatóintézet, az jobboldali, revizionista nézeteket vall.

SZV: Mennyire saját ötlet volt egy ilyen jelentést készíteni? Azt mondta, hogy végül is a munkatársak és a kutatócsoport között jó volt a kapcsolat. Kik és miért készítették ezt a jelentést?

SZM: Közeledett a reform bevezetése és kitört az ellentámadás. Alkalmasnak látszott a helyzet, hogy a reformelkötelezett csoportot a fejtől megfosszák. Akkor ez egy harci helyzet volt. Hegedüst leváltották a Valóság éléről és a dogmatikusok egyik vezéralakja, Wirth Ádám lett a főszerkesztő. Más kérdés, hogy azok az emberek, akik a Valóságnak dolgoztak, satuba fogták Wirthtet. Tehát a Valóság továbbra is reformer volt, Wirth tehetetlen volt velük szemben. Minden lépés, minden intézmény, minden orgánus harci terep volt.

SZV: '68 után, miután Hegedüst leváltották, milyen marad a viszonya Önnel és a csoporttal?

SZM: A csoporttal nem maradt kapcsolata. Nem is lehetett volna. Márkus Máriával igen. Ők folytatták a kutatásaikat. Más a baráti viszony. Hetenként találkoztunk a Greshamben és tartottuk a baráti kapcsolatot. Rozgonyi kapcsolata Hegedüssel változatlanul megmaradt, besegített a kutatásaiba. De tiszteletben tartotta azt, hogy mint csoport, mint intézmény, neki nincs többé köze hozzánk. Fegyelmezetten tudomásul vette. Dolgozott a maga munkáján tovább. A bürokrácia témán, meg a többin.

SZV: Azt mondta, hogy az életmód volt az Ön kutatási témája, hogyan alakult ez a terület?

SZM: A Tervhivatal készített egy előterjesztést, amelyik megpedzette, hogy a szombati napot, amelyik munkanap volt addig, azt pihenő napnak adja és ennek a társadalmi következményeire volt kíváncsi. Ezért felkérték az intézetet, hogy egy országos reprezentatív vizsgálatot végezzen a szabad szombat esetleges társadalmi kihatásairól. Kulcsár engem bízott meg ezzel a munkával, ezt a munkát végrehajtottam, és a jelentésnek az alapján a szabad szombatot megadták. A kutatás az Akadémiai Kiskönyvtárban megjelent.⁹ Ezután azonban mindenki életmódot akart kutatni az intézetben. Leültünk, hogy akkor mi legyen, csináljam-e tovább, amikor mindenki ezt csinálja. Ott volt már Cseh-Szombathy, Losonczy Ágnes, Ferge Zsuzsa, úgyhogy mindenki életmódos volt. Végül abban maradtunk, hogy minthogy az én újságom a Magyar Hírek, és a Magyarok Világszövetsége az emigrációval foglalkozott, és közben én lettem ennek a területnek az elméleti szakértője, aki elemezte az emigráció helyzetét, ezért az a gondolat merült fel, hogy nincs Magyarországon emigrációs szociológia. Mint-hogy úgylis ez a területem, álljak át és legyek emigrációs szociológus. Ezt csináltam, ebből lett a nagydoktori disszertációm, '82-ben védtem meg.

Közben az idő elment, én voltam a legidősebb a csoportban, kb. 15–20 év volt köztem és az átlag között az én hátrányomra. 1986-ben már Cseh-Szombathy vezette az intézetet, Kulcsár Kálmán főtitkár-helyettes volt,

⁹ Szántó M.: Munkaidő csökkentés és életmód. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974.

Hegedüs eltűnt a süllyesztőben, Szalai Sándor és Erdei meghaltak, már egy új generáció dolgozott. '89-ig voltam az Akadémia Szociológiai Bizottságának tagja és Szerkesztő Bizottság tagja, a rendszerváltás után megköszönték mindkét munkámat, és minthogy '86-ban nyugdíjba mentem, előlről kellett kezdeni, és arra kellett gondolni, hogy tulajdonképpen milyen adósságaim vannak szellemi téren. Az első, amit úgy éreztem, hogy a legendás kutatócsoportnak tartozom ezzel, megírni a kutatócsoport történetét. Egy OTKA pályázatot adtam be, ezt végül elfogadták valamikor, évek után, én már elfelejtettem, hogy a pályázatot beadtam, és akkor meglepetésszerűen megérkezett, hogy a pályázatot elfogadták. Három évig dolgoztam ezen a munkán, elkészült, ez *A magyar szociológia újjászervezése a hatvanas évtizedben*. Úgyhogy javasolták az Akadémiai Kiadónak a kiadást. Az Akadémiai Kiadó vállalta, az intézet támogatta, akkor már Tamás Pál volt az intézet igazgatója. Még korábban, amikor elkezdtem foglalkozni a Szociológiai Kutatóintézet történetével, akkor rögtön az merült fel, hogy a még meglévő, életben lévő és dolgozó régi munkatársakkal mélyinterjúkat kellene csinálni a Szociológiai Kutatóintézet korszakáról. Cseh-Szombathy támogatta ezt az elgondolást. Megcsináltam az interjúk nagy részét, amikor 1988-ban Cseh-Szombathy szólt, hogy nincs pénz, adjam le a teljes anyagot és keressék valami más munkát. Az interjúkat leadtam, a szalagokat, mindent, a teljes anyagot fegyelmezetten, szépen, ami aztán ott pihent. Amikor azonban nekiálltam csinálni ezt a könyvet, akkor nem gondoltam, hogy ebből könyv lesz, csak megírni ezt a dolgozatot, akkor kínálkozott az a lehetőség, hogy az adatokra, a fellelt dokumentumokra és ezekre a mélyinterjúkra lehetne építeni. Visszakaptam munkára és ennek egy részét beépítettem a könyvbe. Amikor az OTKA találkozott ezzel a könyvvel, akkor közölték, hogy jelentkezhetek egy új témával. Az új téma, az a másik szociológiai munkaterületemen adódott, ez pedig az emigrációs szociológia volt. Még a lapnál indítottunk egy pályázatot, amelynek az volt a címe, hogy *Írja meg!* Azt kértük az olvasóktól (ez egy nagy példányszámú lap volt, amelyik nyugatra ment az emigrációról), hogy írják meg, hogy miért emigráltak, milyen volt a beilleszkedés öröme, nehézségei, hogy érzik magukat, milyen a magyar identitásuk. Nagyon nagyszámú életrajz érkezett be, amely annyira izgalmas volt, hogy az életrajzok közül kettő könyvalakban megjelent. Nagy sikerrel mind a kettő. Nagyon magas színvonalú, érdekes anyag volt. Később megcsináltuk ennek a második pályázatát. Erre is rengetegen írtak. Ti. az volt az érdekessége, hogy az első pályázat túlnyomó többségét az öreg magyarok írták, akik 1914 előtt vándoroltak ki, az volt a nagy, milliós kivándorlás, amit József Attila írt, hogy kitántorgott másfél millió emberünk Amerikába. Ezt követte egy másik nagy több százezres kivándorlás Kanadába, ez a '20-as években történt. Ez a csoport adta a zömét ezeknek az életrajzoknak. A '60-as pályázat azonban már zömében az '56-osoktól érkezett be, hiszen az öregek egy nagy része kihalt. Úgyhogy megváltozott az összetétel. Ezekből az életrajzokból készült *A magyar emigráció szerkezeti változásai*, elfogadták, kiadásra ajánlották és meg is jelent. Akkor az OTKA felszólított, hogy pályázzak újra. Indítottunk annak idején egy érdekes akciót még a lap keretében, ahol nyugaton élő kiemelkedő magyar értelmiségiekhez fordultunk három kérdéssel. Hogy milyen a magyar identitása, milyenek látja az emigráció beilleszkedési lehetőségeit és mit tanácsol a kint élőknek. Ez már egy az ún. anyanyelvi mozgalom korszaka volt, amely '70-ben indult el, nagyon sok rendkívül érdekes anyag jött be. A teljes anyag feldolgozatlan maradt, úgyhogy azt javasoltam az OTKA-nak, hogy ebből csináljunk egy *Levelek a magyarságtudatról* című dolgozatot, elfogadták. Egy éves OTKA-munka volt és a Társadalomkutatás hozta a dolgozatot teljes terjedelmében. Innentől kezdve lettem a Társadalomkutatásnak állandó munkatársa és azóta évről évre egy-egy tanulmányt elkészítek. Itt tartunk.